

OBRAZI

JANEZ TRDINA

(Ob dvanajstem in poslednjem zvezku njegovega Zbranega dela. — Koncc.)

4

Jedro Trdinovega literarnega dela pa so kajpada njegovi čisto pripovedni spisi, predvsem prelepi venec njegovih »Bajk in povesti o Gorjancih«.

Sla po spoznavanju narodnega blaga se je obudila Trdini že v otroških letih: »Kot otrok sem bil tudi med vsemi vrstniki moje vasi gotovo najbolj radoveden, željen slišati kaj novega, kaj posebnega, najraje pa kaj o vojskah, o Napoleonu, kralju Matjažu, o Turkih ali pa tudi kako narodno pripovedko, uganko ali kaj takega. V tem, kar sem poslušal in zvedel takrat, so korenine vsega, kar sem še pozneje najraje delal, bral, pisal, učil se, mislil, trdil, branil, ljubil ali sovražil in zaničeval. Malokatero dete zna toliko narodnih pravljič, kakor sem jih znal jaz; mnoge sem dal pozneje natisniti, ali večkrat manj ali bolj spremenjene, kakor mi je prišlo ravno na misel: nekaka prirojena subjektivnost mi ni dala pripovedovati le to, kar sem zvedel iz narodovih ust.«

Najlepše bajke in pripovedke pa so mu narekovala zrela leta, ki jih je preživel pod Gorjanci, pod čudovito »Kukovo goro«, ki mu je dala vedno nove misli in pobude. »Bolj nego vse druge dolenske gore sem ljubil naše znamenite Gorjance... Gorjanci so se mi priljubili posebno zato, ker niso enolična gora, ampak polni razlik in izpremen, tu divji, tam ljubki, idilični, tod kamnita puščava, ondaj prekrasen obširen cvetnik... Mene je to hribovje tako očaralo, da sem si ga izbral za domovino svojim bajkam in povestim... Vse te bajke so se zarodile v moji fantaziji, ali v narodnem duhu, poleg narodnih nazorov, spominov in poročil. Z njimi sem hotel zopet oživiti staro narodno slovstvo, to je, narodne pripovedke, ki bodo skoro zginile z lica slovenske zemlje zato, ker se niso razvijale, nego so ostale vedno enake. Trudil sem se, da stare narodne nazore pomnožim in obogatim z idejami napredujočega časa: z rodoljubjem, svobodoljubjem, slovenstvom, slovanstvom, s hrepenenjem po prosveti in vseh drugih zakladih, ki pospešujejo človeško blaginjo.«

S tem je zapisal Trdina hkrati že tudi program in razlago svojemu delu: odmeril je svoj delež pri teh »narodnih« bajkah, to se pravi, povedal je, da ni zapisovalec narodnega blaga, kar je bilo takrat zelo v modi in kar je Trdina rad celo dobrohotno ironiziral, pa tudi ne poustvarjalec, temveč ustvarjajoč umetnik: »Ne bom dejal, da v teh bajkah ni nobene narodne pravljičice, ali njih glavni vir so misli in čustva, katera je vzbudila v meni slavna gora, ki se zove Gorjanci.«

Zato je tudi svet škratov in gorskih vil, čarovnic in poljudi ter bitij iz krščanske mitologije samo en, v kasnejših bajkah in zlasti povestih celo samo drugoten element. Bolj in bolj se uveljavlja v njih preprosti človek iz komaj preteklih ali celo sedanjih dni, vse bolj jasna postaja satira proti vsem tistim, ki temu Trdinovemu človeku niso dali živeti vredno življenje: ostankom fevdalne gospode, birokraciji in katoliškemu kleru je namenjena ost,

V tistih malih, lepih bajkah gorjanskega venca, ki so najpoprej stekle izpod Trdinovega peresa, je še mitologija poglavitno gibalo. Tak je Cvetnik, taki so Velikani, Vila in še nekateri redki primeri Trdinovega dela, ki so bili v obdobju med obema vojnama znova natisnjeni in so jih dajali celo šolarjem v roke. Pa že niti tu se ta nepomirljivi sovražnik vsega tujega, kar se je hotelo uveljaviti in zagospodovati na slovenskih tleh, ni mogel ogniti želji, da bi ne zbedel vsaj s peresom. Nepomemben, pa zelo značilen primer iz Cvetnika: v prvotnem zapisu bi brali, da je črnomeljska gospoda hudobna in beraška; ko je pripravljaj bajko za tisk, pa je zamenjal Črnomelj s Kočevjem in tako obrnil ost proti tujim naselnikom na naših tleh.

Nekaj za tem je objavil Trdina svojo Kresno noč, eno najznačilnejših in najboljše napisanih, pa kajpada tudi najostrejših iz gorjanskega venca. Prijatelji so mu dajali zanjo veliko priznanja in ob njej mnogo spodbud, nasprotniki pa, ki so že dlje čakali ugodne priložnosti, so kaj lahko uganili, komu je namenjena ta »bajka«. Vsi so našli v njej svojo podobo: dolenjski graščaki s samim grofom Auerspergom — Anastazijem »Zelencem«, policijskemu režimu vdani šolmaštri, prošti in nazadnje tudi — kmetje sami.

Drugega za drugim je pripeljal v Kresni noči pred obličje peklenskega poglavarja in jim dal pripovedovati njihova zaslužna dela. Proštu-graščaku je naložil takole izpoved: »Imel sem samopašnega podložnika, ki se je ustil, da ni dolžan tlake delati, ker je niso delali niti spredniki. Dal sem ga mazati in ker je gonil vedno isto, da ni tlačan, sem dejal: Le še, le še! Brisali in božali smo ga, dokler ni utihnil. Utihnil je pa zato, ker je bil — mrtev!«

Satan je prošta objel »v znamenje in dokaz svoje zadovoljnosti«, potem pa je spregovoril »učenik v Novem mestu« prav o tisti boleči ranj takratne vzgoje, ki jo je Trdina sam v letih učiteljske službe najbolj občutil in najbolj mrzil: »Dijaki se ne nauče od mene dosti koristnega, ali odgajam jih zdušno za podle, preponižne sluge in izdajalce, Kdor hoče mladino korenito izpriditi, ji mora izruvat iz srca najprej prirojeno prijaznost, zaupljivost in odkritost. Zato jim ostro zapovedujem, da se morajo neprenehoma slediti, opazovati, tožiti in ovajati.«

Ne samo prošt in učenik, domala vsi, ki jih je srečal Trdina na svojih dolenjskih poteh in že prej, bi mogli najti svojo podobo med zborovalci na Kleku. Čisto nazadnje je po svojem junaku Martinku povedal svoje tudi še neprebuženemu dolenjskemu kmetu. Ko kmetje na koncu povesti ponujajo svojemu rešitelju, naj bo zdaj on njihov gospodar in graščak, jih Martinek ponosno zavrne in odide v svet: »Enega jahača ste se iznebili, pa si že iščete drugega, da bi vas tlačil. Hotel sem do smrti pri vas ostati, ali zdaj ne maram: pri takih tepcih me je sram živeti.«

Se z mnogimi primeri bi mogli pokazati na jedro vseh teh Trdinovih bajk in povesti. Ena najznačilnejših, Peter in Pavel, je zabavna zgodba, pa obenem prava študija kmečkih razmer izza tlačanskih dni in spet — bridka satira. Tudi ob tej priložnosti ima Trdinova satira ost na obeh koncih: v Pavlovi zgodbi meri na gospodo, saj je bistrourni fant lepo izkoristil svojo enodnevno oblast, v Petrovi pa je pokazal klavrn uspeh kmetove vlade, saj je bilo v enem samem dnevu tepenih več tlačanov kot pod oblastjo pravega grofa vse leto in so se ob njej »baje slovenski podložniki nehali jeziti na nemške oblastnike«.

Ni težko razumeti, če se le malo vživimo v takratne razmere, da so sprožile te vse preveč žive, vse preveč resnične in vse preveč sodobne »bajke« silovite viharje, ki so zaigrali nad glavo Zvonovega urednika in samega avtorja. Stvar so zanesli, v izkrivljeni podobi seveda, celo v dunajski parlament, doma pa so pisali, da so »Trdinove bajke in povesti prava kloaka, v katero se izliva vse, kar se da misliti najbolj ostudnega in kosmatega — prava kvintesenca mladostovskega liberalstva!«

Uredniški predali so se Trdini spet zaprli. Njegov načrt, po katerem naj bi napisal sto teh bajk, ni bil uresničen niti do polovice. Dolga leta je snoval dolenjski samotar, daleč od hrupa in spletk, šele pozno v jeseni so starčka znova zvabili, naj bi dal svoje bajke in povesti v knjigi med ljudi. Okleval je spričo vseh izkušenj prejšnjih let, nazadnje pa se je le trmasto odločil: »Od konca me ta reč ni baš mikala, ali zdaj bi spravil prav rad v javnost svoje bajke« že zato, da ujezím z njimi nekatere možakarje, ki niso le natero se izliva vse, kar se da misliti najbolj ostudnega in kosmatega — prava pameti...«

Iz te misli se je rodila prva izdaja Zbranih spisov Janeza Trdine, ki je začela izhajati v zadnjih letih pisateljevega življenja in je bila zaključena, ne da bi izčrpala zapuščino, po avtorjevi smrti. V njej so bile znova natisnjene tudi gorjanske bajke, ta po Cankarjevih besedah »najlepši in najzrelejši sad slovenske proze«.

5

Če bi podrobno pregledali bibliografijo Trdinovega dela, bi videli pred seboj nenavadno pisan mozaik. Tudi verze je pisal, čeprav so ostali ti njegovi redki poskusi skoraj neopaženi, in celo na dramo je nekajkrat pomislil ta sicer tako izraziti pripovednik; pisal je zgodovinske knjige in dolgo vrsto temperamentnih žurnalističnih poročil; članki, portreti, kritike in razprave se prepletajo z bajkami in pripovedkami; predvsem pa sta zanimali Trdino dve stvari: doba, okolje in ljudje, med katerimi je tekla njegova življenjska pot, pa življenje in delo preprostega človeka, njegovi običaji, jezik in predvsem značaj. Iz prvega hotenja so zrasli predvsem Trdinovi memoarski spisi, njegovo drugo zanimanje pa je dalo vrsto literarnih del, ki so po svojem jedru narodopisna. V načrtu je imel obširen etnografski opis slovenskega ljudstva na Dolenjskem, v tej »glavni in najčvrstejši koreniki Slovenstva«. Svoje misli žal ni nikoli do kraja oblikoval, iz nabranega gradiva pa je zrasla druga knjiga, ki je s prej snovano vendarle v rodu: Izprehod v Belo krajino, knjiga, napisana nekaj let za tem, ko se je pisatelj razočaran umaknil hrupu velikega sveta. Trdina je preživeljal ta leta kot štiridesetleten upokojenec v bližini svojih Gorjancev. Obhodil je tisti čas, kot sam pripoveduje, skoraj vse dolenjske kraje od Višnje gore do Metlike, od Krškega do Ribnice in Kočevja. Potekal mu je v razgovorih z ljudmi in v opazovanju njihovega delavnika in praznika; to so tista leta, ko je dozorevalo v Trdinj gradivo za mnoge njegove spise in je dal nekaterim že tudi literarno podobo, pa čeprav bi takrat in še veliko pozneje zaman iskali kjerkoli njegovo tiskano besedo.

Izprehod v Belo krajino, ki je bil napisan nekje na sredi med Dnevo-pisom in Mojim življenjem, v Trdinovih zrelih in še krepkih moških letih, združuje pravzaprav vse značilne elemente njegovega dela. Zato bi bilo za

to knjigo težko poiskati literarno karakteristiko. Mnoge misli so v njej, ki jih je narekovalo Trdini njegovo lastno življenje, torej je tudi v nekem smislu avtobiografska ali vsaj memoarska; marsikaj nam pojasnjuje življenje tistih in prejšnjih dni doma in tudi zunaj naših meja, kar daje knjigi do neke mere značaj zgodovinskega dela, pa čeprav bi kritičen znanstvenik to ali ono Trdinovo ugotovitev zavrnil ali se ji celo nasmehnil; v svoje lagodno pripovedovanje in opisovanje je vpletel dolgo vrsto veselih in resnih zgodb, povesti in tudi gorjanskih bajk; knjiga je tako tudi literarno delo v ožjem smislu besede, pa čeprav pisatelj nekje sam z vso kritičnostjo piše, da je objavil te bajke »prosto in ob kratkem, brez mika poetične besede in zgovornosti, katerega bi bile vsaj nekatere vredne«, Predvsem pa je Trdinova knjiga lepo narodopisno delo, »najlepše v slovenskem jeziku napisano folkloristično delo«, kot je to priznala kritika ob knjižni izdaji, žal šele več let po avtorjevi smrti in štiri desetletja za tem, ko jo je Trdina zasnoval.

Knjiga razpada v tri dobro vidne dele, čeprav jih pisatelj sam ni ločil med seboj. Samo prvi del je to, kar pove ime: izprehod v Belo krajino, pot od Novega mesta skozi vasi in mimo gradov, skozi Podgorje in preko Gorjancev v deželico na oni strani. Prehod k drugemu delu je niz bajk o Gorjancih. V drugem delu knjige se seznanimo z Belo krajino samo in predvsem spet — z značajem Belokranjcev. S tretjim delom pa je Trdina nekako zašel s svoje poti: vodi nas po nemških deželah, po Češkem in Hrvaškem in tja do Alzacije in Lorene v vzhodni Franciji. Z Belo krajino nas veže zdaj komaj še to, da pripovedujejo te zgodbe krošnjarji, ki jim je tekla zibelka v Beli krajini, pa čeprav svoje deželice leta in leta niso videli. So pa tudi te zgodbe, malo dolgovezne sicer, po svoje zanimive in v njih je povedal pisatelj, pogosto skozi usta svojih krošnjarjev, marsikatero bridko in grenko resnico o tistih dneh.

Čeprav se res zdi, da je pisatelj v drugem delu te knjige zašel s prej začrtane poti in je menda pozabil celo na naslov — zato delo tudi nima ne pravega razpleta ne zaključka — gre vendar za zelo zanimivo, lepo in svojevrstno pisanje, za redke primer literarnega narodopisnega dela v naši književnosti; kdaj pa kdaj nas res stari profesor po nekaj minut dolgočasi s svojim moraliziranjem, veliko več pa je v njegovem delu tistih mest, ki jih preveva zlahkna vedrina in redki dar, s katerim je znal Trdina prisluhniti ljudskemu značaju in ga tudi v knjigi popisati.

6

Zdaj šele je Trdinovo delo do kraja zbrano.

Schwentnerjeva izdaja njegovih spisov, ki se je kar se da skrbno ognila skoraj vsem memoarom, je zastala že nekaj pred prvo svetovno vojno, ne da bi izčrpala bogato zapuščino takrat že umrlega pisatelja; njegova podoba v teh desetih zvezkih je ostala nepopolna in le z ene strani osvetljena.

In vendar je bil Schwentner edini, ki je Trdini odprl pot v svet. Leta med obema vojnama so njegovo delo domala prezrla. Niti ena Trdinova knjiga ni bila v vsem tem času znova natisnjena, kaj šele, da bi kdo pomislil na novo ali celo popolno izdajo Zbranega dela. Vse, kar so v teh dveh de-

cenijih objavili iz Trdinove zapuščine, so nekatere »najmanj nevarne« med prvimi gorjanskimi bajkami, ki so raztresene tu in tam po šolskih berilih.

Zato je toliko bolj dragocena pobuda, ki jo je dala takoj po zadnji vojni Državna založba Slovenije in jo z dvanajstim zvezkom, ki je zdaj pred nami, do kraja izpolnila. Šele zdaj je objavljeno Trdinovo delo neokrnjeno, z izvirnimi besedili in s podrobnim komentarjem urednika Janeza Logarja, ki daje pregledno in jasno začrtano gradivo za podobo Janeza Trdine.

Vendar pa njegovo delo do zdaj še ni do kraja ocenjeno.

Schwentnerjeva izdaja je bila brez komentarja. Vse, kar so napisali o Trdini za njegovega življenja ali ob smrti, je bilo več ali manj priložnostnega značaja. Med obema vojnama ni bilo natisnjeno nobeno kritično delo o njem. Od dveh disertacij, ki sta se pomudili ob njegovi osebnosti, je ostala prva v rokopisu, druga pa, ki je bila natisnjena med okupacijo, je dala izkrivljeno podobo Trdinovega karakterja in njegove vloge v družbi.

Z mnogimi podrobnostmi iz pisateljevega življenja in z marsikatero črto njegovega značaja se je utegnila seznaniti javnost šele prav v zadnjih letih. Doživetje svoje vrste sta bila že prva dva zvezka Zbranega dela, prvi in najpristnejši zapis Spominov; nekatere značilne, prej še neobjavljene Trdinove besede smo slišali v radijski spominski oddaji, ki jo je pripravil urednik Zbranega dela Janez Logar ob petdesetletnici pisateljeve smrti; tudi objava nekaterih prej neznanih pisem, ki jo je pripravil za Mengeški zbornik Ivan Vidali, je odkrila ali vsaj jasneje osvetlila nekatere poteze Trdinovega portreta iz novomeških let, poteze, ki izpričujejo, da je bil tudi takrat Trdina le na pogled vase zaverovan samotar, v resnici pa živ človek, ki je z interesom in celo z ihto spremljal iz svojega zatišja vrvenje sveta.

Iz vseh teh in takih dokumentov in iz podrobne analize Trdinovega literarnega dela samega bo zrasla njegova monografija, končna in veljavna sodba o tem velikem in svojevrstnem ustvarjalcu. Nekateri zaključki v njej bodo nemara blizu tistim, ki jih moremo zapisati že zdaj:

Trdina je bil »trdina« le po imenu in po najbolj zunanjih potezah svojega značaja in temperamenta; pod to trdo skorjo je utripalo nenavadno mehko srce, ki je ohranilo kljub vsem grenkim izkušnjam prav do zadnje ure lju-bezen do sveta in vero v človeka.

Bil je neklonljiv zagovornik svobode in demokracije že takrat, ko sta bili to nevarni besedi in sta radi križali poti tistemu, ki sta ga vodili. Trdina jima je ostal zvest tudi takrat, ko so ga najbolj preganjali, saj je celo v svojem »zagovoru« pred profesorskim zborom na Reki odločno povedal: »Priznajem, da sam slobodnjak i da ostajem takav do zadnjega hipa.«

Nadvse rad je imel mladino in hotel ji je dati svojih misli. Zato se je moral ločiti od nje prav takrat, ko si je najbolj želel dela z njo, saj je še prav zadnje leto na Reki zaupal svojemu dnevniku besede: »Danes začne se zopet moja šola, jelo je teči enajsto leto mojega življenja, dela in veselja v hrvaškem primorju. Bodi mi pozdravljen od srca ti drugi deceniji! Videl me bodeš na tistem borišču, na katerem sem dovršil prvega!«

Ne samo živel in učil, tudi pisal je Trdina tako in samo tako, kakor mu je govorilo srce: »Pero mi ne piše ad usum delphini; izročil sem se in zapisal vodnici Resnici in boginji Kritiki: te sta moji edini avtoriteti.«

Taka načela so ga vodila ne le pri pisanju memoarskih spisov, temveč tudi pri čistem literarnem snovanju: z brezobzirno roko je odkrival tudi v svojem poglavitnem delu, v »Bajkah in povestih o Gorjancih« tako podobo sveta, kakršna se mu je kazala na njegovih poteh.

Vse te misli pa je znal povedati v čisti in zlahtni govorici, znal je mojstrsko prepletati motive, ki so še živeli v ljudstvu in ki jih je s svojo domiselnostjo na novo oblikoval z živimi in stvarnimi, s humorjem in tudi z bolečino pretkanimi podobami svojega sveta.

Zato bo ostal po motivih in po slogu svojevrsten mojster slovenskega leposlovja, ljudski pisatelj v tistem najbolj plemenitem pomenu te besede, o katerem je Cankar takole povedal: »Drugi so pisali za narod, Trdina piše iz njega.«

To velja predvsem za »Bajke in povesti o Gorjancih«. Ko bi ne napisal Janez Trdina nobene druge knjige, bi ne bila njegova pisateljska podoba nič manj pomembna. In kdor bo pisal končno sodbo o njem, bo moral postaviti prav »Bajke in povesti o Gorjancih« ob najvišje vrhove slovenske proze: ob Levstikovega Martina Krpana, ob Cankarja, ob Prežihove Samorastnike.

Dušan Moravec

ESEJIST JOVAN SKERLIČ

(Ob slovenski izdaji Skerličevih izbranih esejev)

I.

Pred nedavnim izdana knjiga Skerličevih esejev in kritik v slovenščini¹ predstavlja pomemben dogodek v naši publicistiki in prevodni književnosti. To je prvo literarnozgodovinsko in esejistično delo srbskega avtorja, ki je prevedeno v slovenščino. Pomanjkanje tovrstnih prevodov in izborov se je že dlje čutilo spričo precej sistematičnega prevajanja iz naših književnosti, še občutneje pa potem, ko je v srbohrvaščino bil preveden izbor Vidmarjevih kritik in meditacij in nekaj knjig Borisa Zihlerla. Pomislek, da srbohrvaščina ni zapreka za slovenskega bralca, ne bo upravičen, saj pričujoča knjiga in prevedena leposlovna dela še zdaleč niso namenjena samo slavistom, ampak najširšemu krogu bralcev. Vsebina naše, strokovno pisane knjige in način razpravljanja je tak, da lahko pritegne slehernega bralca ter ga uvede v srbsko literarno in kulturno preteklost.

O Jovanu Skerliču vemo pravzaprav malo, čeprav je sicer znan po svoji obsežni Zgodovini novejše srbske književnosti, ki jo je objavil leta 1914 in ki je prva moderno pisana zgodovina srbske književnosti, hkrati pa sinteza Skerličevega življenjskega dela, sinteza številnih študij o pisateljih in delih srbske literature od Dositeja Obradovića do kritikovih najmlajših sodobnikov. Te literarne študije so v glavnem nastajale med leti 1901 in 1912 in so deloma zajete tudi v našem izboru.

¹ Jovan Skerlič, Izbrani eseji. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1959, str. 454. Prevedel in opombe napisal Tone Potokar, uvodni esej o Skerliču napisal Midhat Begić.